

V červnu a červenci 1915 byla zahájena podle zákona o deportacích vydaného Tâlatem 27. 5. třetí etapa genocidy – transporty. Jejím cílem bylo definitivní zničení arménské populace a vybití všech Arménů starších 45 let. Guvernér Aleppa obdržel 15. 9. 1915 Tâlatovu depeši, v níž se uvádí: „... byl jste již informován o skutečnosti, že vláda rozhodla zničit arménskou populaci...Očekávám vaši maximální spolupráci... Nikoho nešetřete, ani ženy, děti a invalidy...“

Depeše 18. 11. téhož roku: „...musíme urychleně projekt dokončit, ukončit existenci Arménů, kteří po staletí tvořili bariéru pokroku a společnosti říše... Jsme kritizováni a vyzýváni ke slitování... Je to naivní...“⁹⁷

Depeše 1. 12. téhož roku: „...místo exilu pro tento pranárod je jen peklo...“⁹⁸ K transportům je třeba předeslat, že probíhaly podle plánů a značnou úlohu v nich hráli mutašarifové, kteří stáli v čele sandžaků, na něž se dělily vilajety. Vše začalo na konferencích, jichž se zúčastnili i čelní vojenští představitelé, a posuzovaly se plány vysídlení Arménů se severovýchodních vilajetů.

Poté každý mutašarif na místě, odkud pocházel, uspořádal svou konferenci, na ni se museli dostavit kaymakové jednotlivých kaza. Znovu byl pozván místní velitel a to podněcovalo náladu proti Arménům. Poté opět kaymakové svolali konferenci do okresních měst, pozvali na ni obvodní pohlaváry, většinou mladé lidi, kteří obdrželi načasované programy akcí. Byli to tzv. mudurové. Největší tíhu akcí nesli právě oni. Spravovali obvody – nahiye, tj. velká území bez železnic s velmi omezenou telegrafní sítí a cestami jen pro soumary. Objížděli na koních osady, samoty, dvorce a vesnice. Každý transport měl ombasiho – účetního z řad poddůstojníků, který měl dát každému členu transportu 12 para (tj. asi 40 grošů, což byla cena asi 1 vejce), nikdy to však nedodržel. Když začaly transporty, nesměl příslušník arménskému milletu bez pasu a cestovního povolení opustit bydliště. To mělo i velký ekonomický dopad. Turci nesměli Arménům nic prodat a od nich nic odkoupit. Papírové peníze již nikdo nechtěl a vše se poměřovalo zlatem a stříbrem. Çemal vyžadoval dávky v naturáliích. Kvetla šmelina. Opuštěné vesnice vykrádali Kurdové i Turci, avšak již 10. 6. 1915 vyšlo nařízení, že vše musí zůstat tureckému státu. Byl to majetek v hodnotě miliard tehdejších marek.

Pochody smrti směřovaly do arabské Sýrie, která byla nejdůležitějším tureckým týlem, a odtud přes Aleppo – Antiochii a Alexandrettu do horských pásem u pobřeží a dále do Mezopotámie. V dubnu – květnu vyšly transporty z 50 míst Kilikie, v červnu – červenci ze západní Arménie (Erzerum, Trabzon, Van, Bitlis, Karput, Sivas) a v srpnu – září z Ankary, Brussy, Urfy a Ayntabu. Podle nařízení museli obyvatelé lokality do 5 dnů opustit vilajet, muže oddělili od žen, odvedli je do nevelké vzdálenosti a postříleli. V přímořských oblastech posadili ženy a děti do loděk a na moři je utopili. Když o tom vyslanec Wangenheim

telegrafoval zprávu do Berlína, Turci to dementovali jako lži (31. 5. 1915).

Lidé šli přes horské soutěsky pod žhavým sluncem, bez vody a jídla. Došlo jen 10 %. Cílovou stanicí byl Der-Er-Zor v Syrské poušti, kamenité a plné jedovatých hadů. Kdo odpadl, zahynul. Transporty doprovázely hamidiye a v nich 30 tis. propuštěných kriminálních. Německý diplomat Max Erwin von Scheubner – Richter vysvětloval deportace nutností uvolnit vojenskou východní zónu od potencionálního sympatizanta s vnějším nepřítelem. Nevylučoval masakry a nezajímaly ho. Ženy, které přežily pochody smrti (druhá trasa vedla přes Damašek k Mrtvému moři), šly do čistě muslimských míst, odkud nebylo návratu. Byly nuceny se provdat za Turka, byly prodány do harémů nebo je Turci poskytli strážcům...99 Malá děvčata z různých míst šla do služby v tureckých domech a tam byla podrobena výchově v muslimském duchu.

Tento přestup k islámu (např. v Kayseri tisíc arménských rodin) byl vynucován pod hrozbou smrti. Děti, které přežily jako sirotci, často končily v sirotčincích, kde zůstávaly v „péči“ takových pracovníků, jako byla např. Halid Edip Adivart – lidský netvor. Při deportacích byly porušovány jakékoliv zásady lidskosti. Do 24. 10 1915 přišlo v deportacích o život již milión Arménů. Např. ze 14 tis. arménského obyvatelstva Trabzonu zůstalo naživu jen 90 osob.100 Je nezpochybnitelné svědectví očitého svědka pátera Hofera, který viděl na vlastní oči v Erzerumu, co představovala deportace a příprava na ni.101 Jeho svědectví snad posloužilo nunciovi Vatikánu Mgr. Scapinellimu získat pravdivý obraz pro jednání s rakousko-uherským ministrem zahraničí Burianem v r. 1915. Scapinelli původně věřil tureckým informacím o zabíjení muslimů Armény. Rovněž korespondence Nademlenskiho konzula v Adrianopoli v rakousko-uherským vyslancem Pallavicinnim je přesvědčivým obrazem o ukrutnostech při vysídlovacích transportech.102 Existoval též plán vysídlit Armény do USA. Americký velvyslanec Morgentau upozornil na těžkosti, které začali dělat Turci, aby se svět nedověděl o spáchaných zverstvech. Jednou z podmínek vysídlení byl podpis prohlášení, že zanechají v Turecku veškerý majetek a nikdy se do země již nevrátí. Na trasách pochodu smrti byly shromažďovací tábory, v nichž deportovaní umírali vysílením a epidemiemi. Jeden z nich byl v Aleppu. Arabské obyvatelstvo zde bylo velmi nacionalisticky naladěno a byl to určitý protitlak turecké okupaci. Anglie i Francie toho plně využívaly na mezopotámské i syrskopalestinské frontách. Arabské obyvatelstvo se snaží na územích okupovaných Turky povstat proti mladoturkům a tento sveřepý boj měl velký ohlas v Sýrii, Libanonu, Iráku, v Egyptě i mezi beduíny v Syrské poušti.

Mladoturci lákali arabské obyvatelstvo na loupeže arménského majetku a vyvěšovali vyhlášky o tom, že ten, kdo se přihlásí do vojska, bude upřednostněn při přidělování pozemků v nejúrodnější oblasti Sýrie mezi Suce a Ras el Chinzir, krajinně vína, dostatku vody a stavebních možností. Vycházeli z myšlenky nadnárodní duchovní jednoty, která je vlastní islámu a znamená velká pouta. V období mezi srpnem 1916 a srpnem 1917 skosila epidemie tyfu v tomto táboře 35 tis. lidí. V r. 1916 vyzývali Erver, Tâlat a Çemal k zabíjení ekonomičtějšíм způsobem103 všech těch, komu se podařilo přežít pochod Syrskou pouští. Guvernérem oblasti se stal v r. 1916 známý Zeki bej. Zekovi lidé zabili více než 20 tis. osob. ; Osobně sám on uzavřel 500 osob do kolové ohrady v pustině a nechal je tam umírat hladem a žízní.104 V tragédii arménského národa se našli i takoví Turci a Kurdové, kteří pomohli a ukryli Armény.

Nebylo to lehké. Vládní agenti byli Turci, kteří dobře znali terén i myšlení zdejších lidí. Bylo třeba hodně důmyslu ve vyhledávání míst úkrytu. Zachránci, byť i dočasní, byli při odhalení vždy popraveni.

I někteří guvernéři zůstali lidmi a neposlechli nařízení. Patřil k nim vali Ankary, který odmítl pogromy, které se měly odehrávat pod jeho správou¹⁰⁵, rovněž guvernér Aleppa Çemal bej nebo guvernér Der-Er-Zoru Ali Suat bej, který umožnil Arménům vytvořit stanový tábor, postavit si dílny v potravinářství a obuvnictví. Byl odstraněn a vystřídal ho známý vrah Çevdet bej. Z Der-Er-Zoru byli odtransportováni do již zmíněného Mosulu. Tento pochod však nikdo nepřežil. 200 000 osob zahynulo hladem a nemocemi. Je třeba připomenout mezi statečnými též kaymaka Adany Jusufa Zia beje. Mezi Kurdy je známá rodová skupina Aseratů ukrývající po dobu 11 měsíců v r. 1916 v horách ty, jimž se podařilo uprchnout z Bitlisu. Kurdové rozprodali vše, aby nasýtily uprchlíky i sebe a zachránili téměř 800 rodin a v celé oblasti Dersinu u Erzimdžanu to byly tisíce zachráněných životů. Pomáhali i Arabi v místech, jimiž procházely transporty do Der-Er- Zoru.

Zločiny mladoturků pokračovaly po celý rok 1917. Rozkazy mladoturků se nedávaly písemně a nikdo z vlivných osob nahlas nikdy nevyslovil, že genocidní plány jsou dílem mladoturecké vlády. Z východních oblastí země prchali Arméni do Zakavkazska. Po změnách v Rusku opustila ruská armáda východní Anatolii a zakavkazskou oblast a ponechala Armény jejich osudu.

Nová okupace opevněného města Karsu tureckými silami znamenala nepředstavitelný hon na lidi, v němž zahynulo téměř 19 tis. osob. Arméni prchali do Gruzie a do Baku, kde je dobíjely muslimské menšiny zvláště Čečenci a Azerové. V září 1918 bylo v Baku zastřeleno 30 tis. Arménů.¹⁰⁶

Německo nezapochovalo o podpoře mladoturecké vlády a její politiky. Vysídlování Arménů do tehdejší Mezopotámie napomáhalo zájmům Německa a Arméni byli levnou pracovní silou při výstavbě Bagdádské dráhy. Německá vláda stejně jako německé velvyslanectví v Istanbulu nemělo zájem o zveřejnění masového vyvražďování a deportací Arménů. Měli však dobré informace ze styků s vlivnými mladoturky.

Specialista na Arménii Mordtmann byl ve styku s ministerstvem vnitra a tam s Ismailem Jambalatem vedoucím Správy pro veřejnou bezpečnost. Ejub bej poznamenal v rozhovoru s Roesslerem: „vy stále ještě nechápete, co my chceme..., tj.abyste název Armén a Arménie navždy zmizel.“¹⁰⁷ Německý tisk kamufloval skutečnou situaci a poté, kdy se svět o všem dovídal v průběhu 1.sv. války, zveřejňoval informace, že je v Turecku zasahováno jen proti arménským povstalcům. Informační kampaně v Anglii, Francii a USA byly úspěšné a Německo se morálně velmi zostudilo rovněž po zveřejnění materiálů německého pastora J. Lepsia, který shromáždil díky osobním kontaktům řadu přímých svědectví o dvojí hře Německa ve vztahu k masovému vyvražďování Arménů. Materiály však mohly být zveřejněny až po válce.¹⁰⁸

Němečtí úředníci, konzulové často vůbec nevěděli, o co jde, neznali turečtinu, situaci a

problematiku. Chtěli jen být důležití. Neznali mentalitu národa a hlavně islám. Německo bylo tehdy zemí pruského militarismu. Jen špičky diplomatického sboru pochopily, jak napovídá poznámka z 12. 8. 1915 v korespondenci Wangenheima s Bethmannem - Holwegem o tom, že lidé v Německu snad již pochopili, že Německo se na vyvražďování Arménů podílí...¹⁰⁹ Němečtí veřejní činitelé a diplomati schvalovali mladotureckou politiku, podporovali ji a tvrdili, že se do tureckých záležitostí nemohou vměšovat. Nic si neprověřovali a do Berlína posílali (přes Wangenheima) zprávy typu: v Kayseri byly odhaleny bomby (400 ks), v Diyarbekiru též. Jen vicekonzul v Erzerumu Max Erwin, vicekonzul v Trabzonu Heinrich Bergfeld, vicekonzul v Alexandrettě Hermann Hoffmann, hrabě Wolf - Metternich, kníže Hohenlohe -Langerburg a jiné významné politické osobnosti to pochopily.

Tisk přejímal neprověřené a smyšlené informace (Deutsche Tageszeitung a Frankfurter Zeitung) a silně ovlivňoval německou společnost.¹¹⁰ Mezi stoupence arménských pogromů řadíme německého velvyslance, pod něhož spadala námořní obrana, Humanna, osobního přítele E. Jeckeho blízkého Šakirovi, německého velvyslance ve Washingtonu Berndorfa, nebo Limana von Sanderse aj. obhajující německé vojenské činitele a diplomaty v Turecku. Němečtí důstojníci působili i na velvyslanectví. Byli to většinou fanatici a přísluhovači. V Aleppu přímo přihlížel vyvražďování Arménů německý konzul.¹¹¹

Cynismus turecké vlády neznal mezí, když poslala 3. 6. 1915 nótu, v níž tvrdí, že se Arménům v Turecku neděje žádná křivda.¹¹² Nakupení lži a výmyslů o zbraních aj., které prý Arméni shromažďovali s podporou Anglie, Francie a Gruzie, vyvrcholilo v r. 1916 vydáním tureckého souboru dokumentace o privilegovaném postavení „arménského prvku“ v Turecku před 1. sv. válkou.¹¹³ Německá vláda se snaží vše zamlčet, i když je třeba poznamenat, že v prosinci 1915 odeslalo německé velvyslanectví turecké vládě nótu o neúnosném chování k Arménům v Turecku. V odpovědi obdrželi upozornění, aby se do tureckých záležitostí nevměšovali.¹¹⁴ Státní tajemník A. Zimmermann poznamenal v září 1916, že co snad by mohlo být v tehdejší vojenské situaci v zájmu zajištění země obhajitelné, se nevztahuje na to, co se nyní děje s arménskými ženami a dětmi.¹¹⁵

Hospodářské následky genocidy byly ohromné. Vali Aleppa poznamenal v průběhu druhé etapy genocidy Arménů v zemi, že to bude velké neštěstí pro Turecko.¹¹⁶ Ekonomické slábnutí a chátrání měst je i v mírových dobách vždy příznakem hospodářského úpadku země. V celém Turecku, avšak hlavně v jeho východních oblastech měla všechna větší města vynikající stav řemesel, který získala v tisícileté tradici od starověkých maloasijských etnik, a v pokračování této tradice sehráli právě Arméni zásadní úlohu.

Turečtí migranti od 12.stol. jen pomalu přecházeli k místní zbožní výrobě a okupace ohromného severoafrického pobřeží, balkánských a předovýchodních území, z nichž Turecko těžilo po staletí maximum, ještě prohloubilo retardaci hospodářského vývoje vlastní země. Arméni nejen zprostředkovali tisíciletou tradici zpracování hedvábí, zlata, kovů, kůže, vlny, koberců aj., ale lze říci, že bez Arménů by vývoj Turecka po staletí probíhal daleko pomaleji též v kulturní oblasti. Arméni zavedli v Konstantinopoli, Izmiru a v dalších městech typografii. Mnozí Turci četli v arménském písmu běžně a bylo to pro ně snadnější než arabská abeceda, která přetrvala v zemi až do r. 1923. Vinohrady, včelařství a nové způsoby obdělávání

zemědělské půdy naučily Turky Arméni, stejně jako finančnictví a pravidlům exportu. Zničením arménské populace a válkou byla ekonomika Turecka úplně rozrušena. Do armády bylo odvedeno 3 mil. mužů, tj. téměř všichni, kteří mohli být odvedeni.

Ve vesnicích celé země nebylo téměř práce schopných mužů kromě těch nemnohých boháčů, kteří se vykoupili z povolávacího rozkazu. Armáda potřebovala koně a téměř všechn rohatý skot.117 Stavby koz, ovcí, angorských koz klesly více než o polovinu. Chyběla tažná síla a většina polí zůstala neoseť. V některých vilajetech bylo obděláno jen 15 % obdělávací plochy (např. v oblasti Urfy, Diyarbekiru, Aleppo). Stejně to bylo s bavlnou, která byla již v 19. stol. velmi výnosným vývozním artiklem. Výsledkem bylo hladovění již v r. 1916. Vláda to řešila povinnostmi obyvatel ve věku 16 - 60 let obdělávat pole pod trestem poměrně vysokých pokut, nebo vězením až do 3 měsíců. Byly organizovány speciální zemědělské oddíly a z Německa se přivážely zemědělské stroje. Odsud přijížděli zemědělstí odborníci a banky poskytovaly půjčky k investicím do zemědělství.

Movité vrstvy na vesnicích si присvojovaly pole těch, kdo odešli do války a zbytky přidělovali vesnické chudině k obdělávání. Materiály gruzínských archivů vydávají zajímavé údaje z této oblasti.118 Vojenské daně, odebrání skoro veškerého majetku sedlákům a hlavně naprostý nedostatek tažné síly znamenaly úplnou likvidaci komunikace vesnice s městem a sousedními vesnicemi. Sedlákům odebírali poslední zbytky osiva a potravin. Hlad a epidemie tyfu kosily obyvatelstvo, které zůstávalo bez jakékoliv lékařské pomoci. Za čtyři roky ztratilo osmanské Turecko 8 550 tis. vojáků v bojích a společně s raněnými a zajatci to činilo 62,84 % všeho vojska.119 Stagnoval rovněž export tradičního tabáku a zpracovaného hedvábí. Černomořské přístavy blokovaly ruské lodě a znemožňovaly vývoz uhlí. Rovněž množství importovaného zboží bylo minimální a dovozová cla byla navýšena až do 30 %. Sílí spekulace s vojenskými dodávkami a bohatnou místní podnikatelské vrstvy Anatólie. Mladoturci se snaží vytvořit si sociální oporu právě v těchto vrstvách.

Výsledkem takové politiky byl vznik průmyslových a obchodních podniků právě v Anatólii, chráněné zmíněnými dovozovými cly před zahraniční konkurencí. Stát vytvářel určité monopoly, na jejichž zisku se významně podíleli hlavně v oblasti potravinářství, textilu a tabáku představitelé mladoturecké vlády a jejich rodinní příslušníci.120 Brambory, rýže, boby, petrolej aj. se staly celkově cenově nedostupnými. Hlad v zemi se stupňoval. I finanční stav Turecka byl téměř katastrofální. Turecko dlužilo téměř 150 mil. tureckých lir121 a dluh se stále zvyšoval. Válečné výdaje se zvýšily na 3 mil. lir a závislost země na spojencích byla ohromná.

Na jaře 1915 si Turecko půjčilo u Německa dalších 3 552 tis. zlatých tureckých lir a Rakousko-Uhersko půjčilo 2 109 tis. zlatých tureckých lir. Ani to však nezbrzdilo závažnou inflaci. Celkově obnášely půjčky u spojenců 900 mil. dolarů, z čehož se v Německu koupily za 585 mil. dolarů zbraně a vojenský materiál.122 Závislost Turecka na Německu byla naprostá. Zemi ovládali němečtí poradci a specialisté. Počet německých důstojníků v zemi se blížil osmistům a německých vojáků 18-ti tisícům. Mladoturci ztrácejí pozice a drží zemi jen železnou diktaturou. Odpor proti nim je živelný. Německo se snaží v letech 1916-1917 usilovně udržet pozice. V Istanbulu propukají demonstrace proti mladoturkům a proti

Němcům¹²³ , přibývá dezercí v armádě a tajných spiknutí tureckých a arabských důstojníků.

Jak se vyvíjela situace po puči v Rusku v r. 1917? V prosinci 1917 podepsalo hlavní velení turecké armády příměří v Erzincanu, ale plánů na zabrání Zakavkazska se nevzdalo. Byla určena demarkační linie a Arménie byla podle tohoto příměří v okupační zóně Kavkazské armády. Kavkazský front byl demobilizován v prosinci 1917.

V polovině února 1918 však Turci porušili příměří a zaútočili znovu v celé šíři Kavkazského frontu. Velitelem byl Vehib paša. Cílem bylo ovládnout Kavkaz, Irán a Střední Asii. Stav turecké armády byl špatný, byly to zbytky 3. a 2. armády, která nastupovala proti gruzínským a arménským vojákům. Z ruských důstojníků zůstalo na místě 300 osob a roztroušeně z gruzínského vojska asi 10 tis. vojáků. Téměř sedmisetkilometrová fronta se táhla od Černého moře až do západního Iránu. Turci znovu zabrali Erzincan a Erzerum. Dalším stupněm ke stabilizaci tureckých vojenských sil bylo jednání na Trabzonské konferenci v březnu 1918.

Cílem Turecka bylo dostat se až ke Kaspiku a lživě požadovali nezávislost Zakavkazska, aby se takto vytvořila legální základna k dalším tureckým útokům a záborům. Pronikli až do Batumi, Karsu a dále a sovětská vláda se nezmohla k obraně tak stěžejní oblasti. Arménské jednotky nepřesahovaly 100 tis. mužů (20 - 40 vojáků v oddíle), byly nedostatečně vyzbrojené a nemohly vojensky tuto situaci zvládnout. Arménie byla nucena přistoupit na turecké podmínky mírové smlouvy uzavřené v Batumi 4. 6. 1918 a zbylo jí jen 9 tis. km² hornatého a stepního území s 1/8 celkového počtu arménského obyvatelstva Kavkazu. Bylo zde ohromné množství běženců z Turecka, hladových a naprosto bez přístřeší. Ze zakavkazského území bylo odtrženo 38 tis. km² s obyvatelstvem v počtu 1 250 tis. osob¹²⁴ a Arménie ztratila 28 tis. km čtverečních s 900 tis. obyvatel.

Turci takto zabrali ze Zakavkazska 20,6 % území a 18,5 % obyvatel. Genocida arménského obyvatelstva na okupovaném území pokračovala podle hesla mladoturků: „ Kde projde turecký voják, tam nezůstane ani jeden Armén.“¹²⁵ Stovky vesnic byly vypáleny, obyvatelstvo vyvražděno. Turecká vojska zabíjela i důstojníky a zajatce, rozkrádala města a vsi, loupila v nemocnicích, závodech, skladech atd. Vraždila hlavně mladé lidi. Boj zakavkazských Arménů a Gruzínů byl nejednotný a probíhal v neobyčejně složitých podmínkách horského terénu, při slabém vybavení vojenským materiálem a malým počtem ozbrojených vojáků atd. Turci přesto vítězství nedosáhli a velké boje u Karaklisu 25. 5 1918 rozhodly o porážce Turecka.

Ještě před koncem 1. sv. války utrpěla mladoturecká strana politický krach. Tâlat i Enver (i jiní) museli abdikovat a 7. října 1918 musel abdikovat i celý mladoturecký kabinet. Po uzavření příměří a vstupu vojsk Dohody do země byli četní mladoturečtí vůdci zatčeni a krátce drženi Angličany na Maltě. Tâlat a Enver utekli do Německa, kde žili pod cizími jmény. Enver poté utíká do Taškentu, kde byl údajně zlikvidován bolševiky. Chtěl tam dále pokračovat pod hesly panturkismu v boji proti bolševismu. Vedoucí postavy mladoturků nevynikaly vzděláním, schopností zobecnit základní kritéria tureckého nacionalismu a modernizace islámu. Jejich hnutí bylo směsicí mladých důstojníků, vojáků, studentů náboženských učilišť, náboženských extremistů aj. a vedení nebylo schopné skloubit

vojenské, ekonomické a správní požadavky země v koncepční vnitřní i zahraniční politiku. Potvrzuje to i skutečnost, že spoléhali plně na německého spojence, který měl podepsat rovnoprávnou obrannou smlouvu s Tureckem, automaticky předpokládali naprostý soulad zájmů Turecka a Německa a jednostranně se zaměřili na Kavkazskou frontu, kde utrpěli zničující porážku. Německo však orientovalo své zájmy k západní frontě a Turecko se nevyhnulo zásadnímu konfliktu se Anglií a Francií.

První světová válka skončila a v období 1918 - 1920 bylo Turecko vyčerpanou poraženou zemí, v níž se však ozývaly na téma genocidy Arménů i spravedlivé postoje přiznávající zločiny spáchané na arménském národě. Proběhla parlamentní diskuse a dolní komora parlamentu měla podle ústavy podnítit vznik vyšetřovací komise, jejím úkolem bylo vyšetření zločinů mladoturků. Poslanecká sněmovna to schválila, měla legislativní moc. Genocidu přiznal i ministr spravedlnosti Ibrahim a rovněž Said Halim, představitel nejvyšší výkonné moci v Otomanské říši.

Zasedal vojenský soud a mimořádné soudy měly světu ukázat, že vše bylo dílem mladoturků a totality. Vojenský tribunál však potřeboval vyšetřovací spisy a právě tehdy se kemalistické síly zmocnily archivní dokumentace, která dodnes nebyla nalezena.¹²⁶ Jen malá část je uchována v kopiích, stejně jako zveřejněná obžaloba a rozsudky.¹²⁷ Dokumenty byly ověřeny ministerskými úředníky, z nichž byli mnozí bývalými mladoturky a potřebovali zamést stopy. Soudní dokumentace je však dostatečná k tomu, aby bylo možné dokázat, že genocida byla připravená již před první světovou válkou. Kemalistické Turecko následně se tím nechtělo zabývat. To ovlivnilo beztrestnost a značnou motivaci jiným zločincům. V únoru 1919 proběhl v Istanbulu soudní proces s bývalými hlavními mladotureckými představiteli. Zasedal vojenský tribunál pod předsednictvím generála Mustafy Nazim paši. Soud zasedal půl roku a mezi 5 body obvinění byly hlavní masové řeže a deportace arménského obyvatelstva. 6. února 1919 byl vynesen rozsudek: za zavlčení Turecka do války a vyvražďování Arménů pro velkovezíra a ministra vnitra Tâlata (v nepřítomnosti) trest smrti, stejně tak pro ministra obrany Envera, ministra námořnictva Çemala a ministra kultury a generálního tajemníka mladoturecké strany Nazima.¹²⁸

Soudní proces probíhal pod dozorem nového předsedy turecké vlády Damada Ferida paši, který na konferenci v Paříži 17. 7. 1919 veřejně přiznal, že Turci spáchali velké zločiny.¹²⁹ Proces však nebyl skutečným hledáním spravedlnosti. Veškerá vina se svalovala na mladoturky a soud neměl k dispozici všechny existující písemné usvědčující materiály. Protokoly z procesu Turecko v dalších letech archivovalo a znepřístupnilo. Verdikty soudu byly na podzim r. 1918 z velké části anulovány (!), archivovány a Turecko dodnes znemožňuje objektivně je prostudovat a vysvětluje to nutností uspořádat materiál. Ke složitému problému dokumentace je třeba uvést: v r. 1919 byly shromážděny dokumenty pro proces s mladoturky.

Vyšetřovací komisi předsedal bývalý vali Ankary, odpůrce genocidy, Mashar bej. Masharova komise zachránila šifrované telegramy. Ty byly ověřené a staly se součástí obžalovacích spisů. V říjnu 1919 vzniká v Jerevanu skupina v čele s vedoucími členy strany Dašnaků, jejímž cílem bylo polapení a potrestání mladotureckých vrahů podle sestaveného seznamu 200

osob.

V čele stáli Natálie Šahan a Grigor Měrjanov. V březnu 1921 byl na Tâlata v Berlíně spáchán atentát. Zastřelil jej Salomon Tehlirjan, poté v červenci téhož roku odstranil v Konstantinopoli Misak Torlakjan koordinátora masakru v Baku Pipita Ivanšira Khana. V prosinci zlikvidoval v Berlíně Aršafir Širagjan Saida Halima pašu – mladotureckého ministra. V dubnu r. 1922 byl v Berlíně polapen a zlikvidován Aramem Jerganjanem speciální koordinátor výboru mladoturecké strany Behaedin Hakim a Çemal Azmi, který zničil Trabzon a zavraždil 15 tis. lidí. V červenci téhož roku byl polapen v Tbilisi Çemal a zlikvidován Stepanem Dzaghigjanem a Bedrosem D. Boghosjanem.

Pád Osmanské říše neznamenal konec neštěstí Arménie. V říjnu 1918 vznikla první republika Arménie, a ačkoliv smlouva v Sévres z r. 1920 schválila nezávislý arménský stát a autonomní Kurdistan. Nový turecký režim Kemala Atatürka nejen negoval masakr, ale nadále utiskoval menšiny až do r. 1922. V roce 1923 konference v Lausanne anulovala vše, co stanovila smlouvy v Sévres a termíny „Armén a Arménie“ byly zrušeny, jako kdyby nikdy neexistovaly, a první holocaust v novodobých dějinách upadal v zapomenutí. Až v polovině 60. let byla znovu obnovena snaha objektivně a spravedlivě posoudit tento dějinný jev ve všech souvislostech. K tomu je však bezpodmínečně nutná vstřícnost turecké strany, její ochota zpřístupnit všechny existující prameny a archiválie a shromáždit rovněž dokumentaci z největší diaspory v současném světě, tj. diaspory Arménů žijících ve 100 zemích. K největším komunitám patří Arméni v Rusku, Gruzii, Iránu, Sýrii, Libanonu, Francii, Rakousku, Anglii, USA aj.

Mladoturecký režim před 93 lety téměř vyhubil arménský národ, avšak nezničil ho. Diaspora dokazuje jeho nepředstavitelnou vitalitu, nápaditost, pracovitost a odvahu. Arméni dokazují světu, že mosty, po nichž jde kulturní odkaz starověkých orientálních civilizací, mají nezničitelné kořeny. Historická zkušenost, kterou předala tato genocida lidstvu, je součástí arménské národní identity¹³⁰, je historickou realitou a hodnotícím faktorem. Z celkového počtu Arménů v r. 1914, tj. ze 4, 47 mil. osob žilo v Turecku 2 026 tis. Arménů, v Rusku 2 051 tis. a 390 tis. v jiných zemích. Ke konci první světové války zůstalo v Turecku asi jen 800 tis. osob a z nich 200 tis. bylo donuceno konvertovat k islámu a 250 tis. se zachránilo útekem na Kavkaz, 200 tis. zahynulo v koncentračních táborech a v pochodech smrti do Mezopotámie a Sýrie. Přesně se to stanovit nedá a není to ani nutné.

Celkový počet genocidy je minimálně 2 mil. mužů, žen a dětí arménské národnosti.¹³¹ Turečtí publicisté a historici si pohrávají si s údaji, překrucují je¹³² a tvrdí, že Arméni si vše zavinili sami. Po r. 1945 se Turecko stalo členem OSN a podepsalo Úmluvu o genocidě. Od doby 50. výročí genocidy v 60. letech 20. stol. však v Turecku sílí vydávání publikací negujících genocidu a vinu Turecka. Sílí rovněž výzvy k turkologům ve světě, aby psali v duchu této negace, obhajoby Turecka a obvinění Arménů z genocidy Turků. Současná Arménská republika, která vznikla v roce 1990, je svobodnou zemí, v níž se konsoliduje občanská společnost požadující zákonné uznání genocidy arménskému národu v Turecku na mezinárodní úrovni. Vyžaduje to i mezinárodní bezpečnost. Již od r. 1985 řeší Evropský parlament otázku, jak přimět Turecko uznat genocidu. Posledních 25 let nám umožňuje

sledoval zlomové údaje v této otázce:

Rok 1973 - vznik subkomise při OSN, jež vypracovala předběžnou zprávu, v níž je v § 30 uvedeno, že genocida arménského národa v Turecku byla první genocidou 20. stol.

Rok 1975 - 1983 - období systematického boje arménských politických organizací za historickou pravdu.

Rok 1987 - Evropský parlament uznal genocidu jako historickou realitu.

Rok 1993 - na kodaňském summitu byla formulována kritéria přijetí země do evropského společenství. Má to být země, v níž vládne zákon, demokracie, úcta k lidským právům a právům menšin. Ozývaly se četné hlasy, aby Turecko bylo přijato, a další přenechat vývoji, v němž se Turecko umoudří.

Rok 2000 - Evropský parlament však jednal jinak a vyzval turecký parlament, aby zrušil blokádu Arménie, uznal genocidu, uznal práva arménské menšiny v Turecku. Turecko genocidu nepřiznalo, projevil však ochotu diskutovat s Armény v zájmu obou stran. Nezdařilo se.

Rok 2001 - vzniká Výbor pro turecko-arménské usmíření - pod záštitou ministerstva zahraničí USA - Turecko odmítá uznat genocidu. Nezdár jednání. Evropský parlament se nevzdává a prohlašuje, že genocida nebyla žádným tragickým experimentem v minulosti a je nedílnou součástí vztahu Arménie s Tureckem.

Rok 2004 - 2005 - Evropský parlament vyzval Evropskou komisi a Radu EU, aby požadovala turecké uznání genocidy jako podmínku pro přijetí za člena EU. Exekutivní orgány Evropy to ignorovaly a začaly s Tureckem vyjednávat a nezařadily arménskou genocidu mezi 35 projednávaných kapitol.

Odmítnutí evropské ústavy dvěma evropskými zeměmi však bylo značným překvapením a varováním. Rezoluce EP nezavazují, jsou však poměrně citlivou reakcí na veřejné mínění o lidských právech.¹³³ Ti, kdo rozhodují, by měli detailně znát tureckou historii a zvláště islám, který od prvních okamžiků života pevně vrůstá do jedince, jeho návyků, do prvních krůčků myšlenkového světa. Islám se způsob života a myšlení s dominantou poslušnosti. Profil tureckého vojáka s tím souvisí. Syndrom pasteveckého způsobu obživy provozovaného mnoho staletí souběžně s téměř neustálými vojenskými atakami výrazně tento profil ovlivnil. Turecko dávno vyřešilo vztah církve a státu, umožňuje jinověrcům vstup do mešit, je vstřícné a nasává od Turků žijících v zahraničí vše, co urychluje a zkvalitňuje jejich vývoj, a přesto patrilineární typ dominuje. Proces přerodu tureckého venkova je rychlý, ale současně pomalý a vyžaduje velké ekonomické změny.

Popírání genocidy je určitým začarovaným kruhem.¹³⁴ Pachatelé odmítají přiznat historická fakta a negují celou událost. Turecko popírá genocidu jako stát, jako celek. To je velmi nebezpečné. Ti, kdo ji popírají, jsou propojeni. Monolitická politická strana Hitlerova nebo Leninova typu v rukou polovzdělců, nevzdělců, zlodějů a zakomplexovaných jedinců vede ke genocidě, která je pro ně prostředkem i nástrojem.¹³⁵

Turecko, Německo a SSSR předvedly světu genocidu v provedení 20. stol. se společnými znaky ve vývojových variantách, k nimž patří: nenávisť vůči inteligenci, zatýkání (většinou za tmy a v noci), v SSSR s oblibou na nádražích a v místech většího shromažďování lidí, výslechy

ve věznicích za strašného mučení (mezi tureckými a sovětskými metodami není téměř rozdílu), použití chemických prostředků při vražedných pokusech na lidech, příprava na deportace (oznámení o dni a místě bylo společným jevem tureckým a německým), deportace (znali je a s oblibou uplatňovali Asyřané již v 1. tis. př. n. l.). Mladoturecká vláda dobře věděla, že ženy, děti, staří a nemocní lidé nemohou tyto deportace přežít. Deportace volžských Tatarů, kavkazských Čečenců na Sibiř byly jen kapkou v milionovém moři dnes již zapomenutých etnik SSSR. Podmínky těchto transportů ve vagónech snad předčily i pochody smrti turecké a německé. Turecku nepomůže zahlazování stop po arménské genocidě, rozorávání hřbitovů a hromadných hrobů. Svět o tom ví a nesmí zůstat lhostejným. K tomu potřebuje být informován o tom, jak to skutečně bylo.

97) Když se ptal německý velvyslanec v Konstantinopoli Paul von Wolf-Metternich Tâlata a ministra zahraničí Halila, proč tolik krutosti, odpověď nedostal a setkal se s naprostou lhostejností. Odpověď dostal až v r. 1916, kdy mladoturci dosáhli jeho odvolání. Srov. Rosselli A., cit.op., str. 42 , 45

98) Je zajímavá obliba vulgárních nadávek ve vztahu k ideologickým nebo rasovým „odpůrcům“ v tureckém, německém a sovětském totalitním režimu. Zrádci, renegáti, zločinci – patří k těm nejslušnějším. Srov. Rosselli A., cit.op., str. 44

99) Srov. Dokumenty i materiály, str. 236 – 237 in: Sarkisjan E., cit.op., str. 250

100) Tamtéž str. 109

101) Tamtéž str. 109

102) Tamtéž str. 110 – 111

103) Rosselli A., cit.op., str. 49

104) Tamtéž str. 49 podle J. Brice , A. Toynbee, The Treatment of Armenians in the otoman Empire, 1915

105) Rosselli A.,cit.op., str. 46

106) Rosselli A., cit.op., str. 50

107) Gust W., Der Voelkermord..., str. 73 – 74

108) Srov. Lepsius J., Zpráva o situaci arménskému národu v Turecku z r. 1916 (německy, do češtiny nepřeloženo). In: Sarkisjan E.Ekspansionistskaja politika..., str. 262

109) Tamtéž str. 263 – 264

110) Tamtéž str. 265

111) Tamtéž str. 267

112) Archiv Arménské filiálky IML, fond 33, spis 1253, podle Sarkisjan E., cit.op., str. 268

113) Tamtéž

114) Gust W., Der Voelkermord..., str. 70 – 90

115) Tamtéž str. 83 – 84. Němečtí důstojníci hodně cestovali a viděli deportace.Polní maršál generál Goetz na cestě do Bagdadu přes Eufrat viděl na vlastní oči koncentrační tábor, kde supi rvali maso z ohromného množství mrtvol. Srov. tamtéž str. 87

116) Rosselli A., cit.op. str. 51

117) Srov. Sarkisjan E., cit.op., str. 99

118) Srov. Sarkisjan E., cit.op., str. 300

119) Srov. Sarkisjan E., cit.op., str. 302

120) Tamtéž str. 304 – 305

121) Tamtéž str. 306

- 122) Tamtéž str. 307
123) Tamtéž str. 309 – 310. Archiv AV PR, Fond Politarchiv, spis 4656, str. 24. Archiv CG VIA, Fond 2000, opus 1, spis 3891, str. 314
124) Tamtéž str. 366
125) Tamtéž str. 387. Materiály ÚSA arm. SSR, Fond 200, spis 53 a, str. 78
126) Konference na téma Arménská genocida, Praha 4.4.2006, vystoupení prof. Vahakna Dadriana, ředitele Genocide Reseach Zoryan Institut – USA, Kanada. V. Dadrian je nositel Ceny za celoživotní přínos od Mezinárodní asociace výzkumníků genocid. Uděluje USA.
127) Trosky materiálů jsou archivovány v Jeruzalémě v patriarchátu a jsou plně autentické.
128) Stenografický záznam procesu – Srov. Genocid armijan..., str. 518 s předmluvou A. T. Wegnera, ed. 1921. Srov. též tamtéž č. 237, str. 470 – 480 podle CGIA(ÚSA) Arm. SSR, Fond 200.
129) Tamtéž č. 237, str. 471
130) Vystoupení náměstka ministra zahraničí Arménie, historika Armana Kirakosjana na konferenci Arménská genocida v Praze v roce 2006
131) Jen v období před transporty do Der-Er-Zoru zahynulo podle zprávy tureckého zpravodaje Namid beje ze Sivase 700 tis. lidí Srov. Ohandianjan A., cit.op., str. 113-114. Od 20. let 20. stol. do současnosti probíhají výpočty množství obětí. Přesný počet je nezjistitelný.
132) Srov. celá práce Özgönüla, Ç.
133) Srov. vystoupení předsedkyně Evropské arménské federace Hildy Tchobojan na konferenci Arménská genocida, Praha, 2006
134) Tamtéž
135) Tamtéž. Vystoupení Tessy Hofmann, pracovnice Institutu Sociologie pro východoevropská studia na Frei Universitaet v Berlíně.

—

Zveřejněný text vyšel původně jako součást magisterské diplomové práce Bc. Filipa Nováka: Arménská genocida, Brno 2008.

Příště: Závěr a příloha.